

ЕТИМОЛОГІЯ ЯК ДЖЕРЕЛО ІНФОРМАЦІЇ ПРО ФОРМУВАННЯ ЛЕКСИЧНОГО СКЛАДУ МОВИ

Скаб М.В., Скаб М.С. Українська етимологія.

Київ: ВЦ «Академія», 2025. 280 с.

Етимологія є основним джерелом відомостей про складний історичний процес формування лексичного складу мови. Водночас одержувані в результаті етимологічних досліджень висновки про значення слів на давніх етапах мовного розвитку дають конкретні уявлення про природне середовище, соціально-економічне життя і мислення носіїв мови в доісторичні часи, від яких не збереглося писаних пам'яток. Етимологічні дані про запозичення слів є важливими свідченнями про територіальні, економічні і культурні зв'язки між різними народами – носіями відповідних мов.

Олександр Мельничук

Вислови про етимологію зазвичай фокусуються на взаємозв'язках мови, народу та його культури. Ці висловлювання підкреслюють, що мова є скарбницею народного духу, сподівань і досвіду, а етимологія допомагає зрозуміти цей зв'язок. На одному зі всеукраїнських онлайн-семінарів, присвячених розгляду різних аспектів сучасної лінгвістики, доктор філологічних наук, професор кафедри української мови та прикладної лінгвістики Київського національного університету імені Тараса Шевченка Лідія Павлівна Гнатюк, одним із напрямків наукових зацікавлень якої, власне, є історія української мови, сказала, що наша зброя – це наші знання про минуле, у тому числі і мовне. Тож звернення до історії мови, до етимології як розділу мовознавства є завжди на часі. Тому вважаємо важливим вихід у світ навчального посібника Марії Василівни та Мар'яна Стефановича Скабів «Українська етимологія», який буде корисним не тільки для майбутніх фахівців філологічної сфери, а для всіх, кого цікавлять проблеми мови, зокрема етимології.

Рецензоване видання охоплює вісім розділів, кожен з яких з різних поглядів розкриває суть етимології та етимологічних досліджень.

Перший – «Етимологія як розділ мовознавства» – присвячений висвітленню питань про предмет і об'єкт цієї мовознавчої дисципліни; про поняття внутрішньої форми слова як мотивувальної ознаки, на основі якої відбувається називання реалій навколишньої дійсності; про явище деетимологізації та її причини, а також про відмінність наукової та на-

родної етимології. Автори обґрунтовано зауважують, що «народна етимологія не може бути критерієм істинності в дослідженні історичної походності слів, однак є цікавою з погляду асоціацій етносвідомості» (с. 26).

Ще в давні часи люди замислювалися над походженням окремих слів, як і над походженням усього, що спостерігали навколо себе. Тому органічним у структурі пропонованого видання є другий розділ «Історія етимології», що складається з таких підрозділів: «Етимологізування в Давній Греції і Давньому Римі», «Середні віки як період занепаду етимології», «Виникнення порівняльно-історичного методу в мовознавстві. Формування етимології як науки», «Етимологія в XIX-XXI ст. Основні українські наукові центри з дослідження етимології».

У третьому розділі «Основні принципи етимологічного дослідження» коротко висвітлено суть порівняльно-історичного методу як основи етимологічного дослідження; схарактеризовано шість основних принципів етимологізування: фонетичний, словотвірний (морфологічний), семантичний (ізосемантичний), речовий, просторовий (географічний, лінгвогеографічний) та генетичний (генеалогічний). Акцентовано на тому, що наукова етимологія спирається на аналіз звукових, семантичних, морфемно-словотвірних і морфологічних відповідностей у структурі співвідносних значенневих одиниць, які на сучасному етапі мають більшою або меншою мірою подібне звучання й значення як наслідок історичного розвитку генетично пов'язаних мовних систем. Важливими, хоч і допоміжними, чинниками з'ясування етимології автори вважають культурно-історичну й територіальну інтерпретацію мовних фактів та явищ, що формувалися в середовищі носіїв різних діалектів і мов, а також когнітивний аналіз значень.

В окремому розділі згруповано «Труднощі, з якими стикаються етимологи». Серед них науковці аналізують такі: нерегулярні фонетичні процеси (асиміляція, дисиміляція, метатеза, протеза, епентеза, дієреза, гаплогія, синкопа, апокопа, скорочення і стягнення форм слів, що виникають у розмовній комунікації під час швидкого темпу мовлення, субституція); нетипові етимології (слова, які утворилися із форм окремих слів; слова, створені штучно на конкурс чи придумані окремими особами; слова, утворені абрєвіацією; слова та вирази, утворені випадково через неправильне написання, прочитання чи переклад); етимологічні проблеми, пов'язані із запозиченнями внаслідок контактування між державами і спілкування між народами, у процесі обміну предметами та поняттями. Цілком погоджуємося з думкою М.В.Скаб та М.С.Скаб щодо того, що «запозичення необхідні лише в тому випадку, коли без них не можна обійтися, а запозичення без потреби є невиправданими і завдають мові шкоди» (с. 89). Щоби не вдаватися в жодну крайність (1 – захоплення іншомовними словами; 2 – бажання зовсім очистити мову від

них), мовознавці вважають пуризм виправданим для тих мов, яким загрожує асиміляція: «Коли в радянський час тоталітарний адміністративний апарат заохочував зросійщення української мови і в словниках масово стали з'являтися росіянізми [тут, на наш погляд, доречніше було б використати відповідніший термін *росіізм*, який свого часу запропонував професор Прикарпатського (тепер Карпатського) національного університету імені Василя Стефаника Микола Петрович Лесюк. – Л.П.], а в перекладних словниках на перше місце ставили слова-відповідники, які були близькими за звучанням до російських, то помірні пуристичні тенденції в українській мові на сучасному етапі є доцільними, цілком виправданими вони були в Чехії після майже суцільного онімечення чехів» (с. 89).

Розділ «Етимологічні словники української та інших слов'янських мов» містить характеристику етимологічних словників за такими ознаками: а) способом подання матеріалу; б) ступенем охоплення матеріалу; в) об'єктом дослідження; г) кількістю авторів. Зазначено, що найповнішим українським етимологічним словником, підсумком українських етимологічних студій є 7-томний «Етимологічний словник української мови» (ЕСУМ), який створили науковці відділу загального і слов'янського мовознавства Інституту мовознавства імені О.О.Потебні НАН України за редакцією О.Мельничука. Автори видання небезпідставно називають етимологічні словники різних типів невичерпним джерелом знань про минувшину.

«Етимологічний аналіз в освітньому процесі» – це розділ, у якому з'ясовано суть етимологічного розбору і його місце серед інших видів мовного аналізу; пояснено порядок здійснення етимологічного аналізу; наведено приклад етимологічного аналізу слова.

Оскільки історія слів тісно пов'язана з історією народу, то етимологічні дослідження набувають першочергової ваги для розв'язання важливих історичних та етногенетичних питань. У розділі «Значення етимологічних досліджень для різних галузей знань» автори розглядають етимологічні відомості із двох ракурсів: 1) як спосіб уточнення наявних теоретичних ідей; 2) як основу для творення нових теоретичних ідей.

Для створення різних зображально-виражальних ефектів у різножанрових текстах часто використовують засоби етимології. Про це йдеться в розділі «Стилістичні можливості етимології», у якому на багатьох прикладах проілюстровано можливості використання відомостей про походження мовних одиниць у процесах розгортання як художніх, так і нехудожніх текстів.

Після кожного розділу автори посібника подали запитання і завдання для актуалізації прочитаного. Це дасть змогу сконцентрувати увагу на найосновніших положеннях висвітленого у відповідних розділах і систематизувати знання.

Вважаємо доречним введення до структури рецензованого видання Додатків, у яких уміщено вправи для практичних занять, систему тестових завдань та зразки етимологічного аналізу. Важливою складовою є також короткий Термінологічний словник, що охоплює дефініції найважливіших термінів і терміносполук зі сфери етимології. У Літературі зібрано наукові розвідки, лексикографічні праці, роботи довідникового характеру українських та зарубіжних авторів. Приємно, що представлено і публікації членів кафедри української мови Карпатського національного університету імені Василя Стефаника, зокрема проф. Голянич Марії Іванівни та доц. Стефурак Роксолани Іванівни.

У виданні оприлюднено багатющий ілюстративний матеріал, що свідчить про наукову виваженість та обґрунтованість теоретичних положень.

Любов Пена
м. Івано-Франківськ